

Ось чому процеси глобалізації та європейської інтеграції ставлять нас, християн України, перед творчим і відповідальним завданням: бути творчою силою, „закваскою”, „сіллю” суспільства, щоб євангельським духом оживити законодавчий процес і освіту, інформаційну сферу та соціальні служби.

Ще в IV ст. у своїх „Уроках про виховання” свят. Іван Золотоустий радить: „*Ваші діти завжди житимуть в достатку, коли отримають від вас добре виховання, здатне впорядкувати їхню мораль і поведінку. Тож не старайтесь про те, щоби зробити їх багатими, але дбайте щоб виростити їх благочестивими, володарями своїх пристрастей, багатими на добродієства. ... і не чекайте від Бога ніякої милості, якщо не виконаєте цього обов'язку*”¹⁸³.

*М. Бабій**

Загальноосвітня конфесійна школа: проблемні питання створення й буття

Означена проблема має ряд важливих аспектів, які, *по-перше*, вельми тематизують її в суспільстві, і, *по-друге*, актуалізують необхідність її практичного розв'язання в правовому полі держави.

Йдеться про законодавчо оформлене право релігійних організацій засновувати загальноосвітні навчальні заклади, які поєднують загальнодержавний стандарт освіти та конфесійне навчання й виховання.

Ця проблема постала як дериват дискусій щодо питання викладання в державній школі предметів (обов'язкових і/або факультативних) “Християнська етика”, “Основи християнської культури”, просто “Етики” тощо. Зауважимо, що, по суті, йдеться про інкорпорацію релігійного компонента в загальноосвітній простір держави. Це підтверджують і теми самих дискусій, матеріали ЗМІ, наукових конференцій, “круглих столів”, які далеко виходять за межі проблем організації вивчення “Християнської етики” чи умовно визначеної “Етики віри”. В основному йдеться про проблеми **релігійного навчання й виховання**¹⁸⁴ в системі світської освіти. У цьому зв'язку зауважимо, що одна справа морально-етичне виховання дітей, молоді, проти якого немає заперечень і зовсім інше – релігійна освіта і виховання в державній школі. Якщо перше постає як світський компонент освіти, який чітко корелюється із конституційними положеннями, вимогами законів України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Закону про освіту”, то друге – входить у значне протиріччя з означеним правовим полем.

Поза сумнівом, діти, молодь мають мати глибокі знання про релігії, про їх історію, головні концепти віросповідних парадигм, їх внесок у культуру, про матрицю моральних повчань і таке інше. Всі ці проблемні питання повинні знайти своє вирішення в процесі викладання історії, релігієзнавчих дисциплін, літератури, знайти повноцінне, фахове пояснення, донесення до дитячої душі. Важливо, щоб діти в процесі навчання могли оволодіти “інтелектуальним інструментарієм”, який би сприяв активному формуванню їхньої здатності до самостійного мислення, вільного самовизначення в духовній, світоглядній (в т.ч. й релігійній) сферах свого буття.

Друге у цьому зв'язку. Маю на увазі правові колізії, які виникають у контексті оприлюднених намірів і прагнень релігійних організацій. І як би не аргументували свою правоту ті, хто активно пропагує необхідність інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти, а також ті, хто з не меншою завзятістю обстоює іншу концепцію вирішення цього питання, вони мають пам'ятати, що в центрі проблеми, *по-перше*, стоять інтереси дитини, її свобода; *по-друге*, його величність Закон і вимоги останнього, а не “настрої в суспільстві”, які слід брати до уваги, як твердять окремі ієрархи і народні депутати¹⁸⁵.

Вважаю, нам усім слід усвідомити, що нехтування законом у будь-якій сфері, а тим більше у сфері свободи совісті, дуже небезпечно. І як би дехто не прагнув зі своєї власної “дзвіниці” коментувати положення Конституції України про відокремлення церкви від держави і школи від церкви (релігійних організацій), дух і буква конституційного положення є зрозумілими, вони однозначно утверджують світськість і держави, і її органів та сфер діяльності, зокрема, і, передовсім освітньої.

Нагадаю, що принцип світськості освіти, буття держави – це той принцип, за який боролися цілі покоління людей. І, на жаль, сьогодні його ігнорують і державні чиновники, і релігійні організації, свобода яких значною мірою залежить від цього принципу. Світськість - це базова цінність демократичного суспільства. Екстраординарною особливістю її вияву є світоглядна нейтральність держави, освіти, науковий характер останньої. Вона не може бути ні релігійною, ні атеїстичною.

¹⁸³ Святого отця нашого Іоанна Златоустого уроки о воспитании -М., 2001.

* *ст.наук.сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.*

¹⁸⁴ Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8.

¹⁸⁵ Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8. - С. 30 - 43.

В правовому контексті держави світськість постає як гарантія свободи кожного приймати відповідні рішення, самовизначатися у світоглядній, духовній сфері свого буття, без втручання владного і релігійного чинників. Нагальною постає необхідність забезпечити такий стан речей у правовому полі, коли жодна конфесія (велика чи мала, “традиційна” чи “нетрадиційна”), а також будь-яка владна структура, не могли б нав’язувати будь-кому (батькам, дітям, віруючим, невіруючим, атеїстам) певні конфесійні, світоглядні, релігійно інтерпретовані моральні, культурно-духовні засади через систему державної освіти. Цього вимагає закон і, до речі, громадська думка¹⁸⁶.

Неконтрольована практика викладання “Християнської етики” в окремих регіонах України, зміст підручників засвідчують, що свобода совісті як батьків, так і в першу чергу дитини, принцип світськості освіти залишаються поза увагою.

При цьому чіткими є тенденція до вирішення проблеми явочним порядком, прагнення прискорити цей процес політичними методами, без глибокого аналізу і врахування конкретних умов та особливостей релігійної ситуації в державі, стану міжконфесійних відносин, а нерідко і без усвідомленої згоди батьків, а тим більше дітей.

А релігійна ситуація в Україні є надзвичайно складна. Вона, як кажуть, є стабільною у своїй складності, зі значним потенціалом конфліктогенності.

І в цьому аспекті пошук розумного, вивіреного варіанту розв’язання проблем морально-етичного виховання (з урахуванням його релігійної складової) в просторі загальнодержавної освіти і виховання є надзвичайно важливим. Інакше, ми одержимо ще одне джерело дестабілізації релігійної ситуації, посилення нетерпимості у системі міжконфесійних відносин.

Маємо враховувати в цій ситуації й неоднозначність оцінки (в її соціологічному вимірі) означеної вище проблеми в контексті її розв’язання з боку наукової, педагогічної громадськості, батьків, релігійних спільнот. Характерно, що соціологічні заміри громадської думки, щодо цього питання в різних регіонах чітко корелюються із загальною конфесійною ситуацією в країні, мають свої регіональні відмінності. Останні вказують на протилежні тенденції. Скажімо, в Західних областях більшість (60,6 %) респондентів виразно зорієнтована на необхідність інкорпорації певного сегмента релігійної освіти і виховання в систему державної школи. В інших регіонах переважає думка, що релігійна освіта й виховання має на добровільній основі реалізовуватися поза системою школи або ж через систему факультативу (Центр – 47 %, Південь 53 %, Схід – 47 %)¹⁸⁷.

Тому нам слід враховувати всі параметри означеної проблеми (в їх позитивному і негативному сенсі), необхідність її розв’язання в межах правового поля держави і на цій основі формувати способи, шляхи її вирішення.

По-перше варто ще раз наголосити на тих рекомендаціях, до яких прийшла міжнародна науково-практична конференція “Релігійний компонент у світській освіті й вихованні”, яка відбулася у Києві в жовтні минулого року. Головний пункт цих рекомендацій: “Впровадження в навчальний процес курсів морально-етичного циклу в їх конфесійному прочитанні має відбуватися із врахуванням положень Конституції України і законів про освіту, свободу совісті та релігійні організації, зокрема про відокремлення школи від церкви та світськість державної освіти¹⁸⁸.”

Варто також враховувати і вимоги окремих міжнародних правових актів з цих питань. Більшість з цих документів Україна ратифікувала. Скажімо, в “Декларації ООН (1981 р.) “Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань” (ст. 5/2) наголошується, що “кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії чи переконань у відповідності з бажаннями її батьків... і не примушується до навчання у сфері релігії чи переконань, всупереч цим бажанням. При цьому *керівним принципом є інтереси дитини*”¹⁸⁹. Вона має бути убезпечена від будь-яких форм тиску, насилля над її совістю, від дискримінації на ґрунті релігії і переконань.

Посилання на подібні вимоги міжнародних документів, що відносяться до проблем дитини, її свободи совісті, її релігійної освіти можна продовжити. Але суть цих вимог одна – в центрі інтереси дитини, її свобода.

¹⁸⁶ Див.: Биченко А., Міщенко М., Проблема релігійного навчання та виховання дітей і молоді в Україні очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8 – С. 3-4.

¹⁸⁷ Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8. С. 3 - 4.

¹⁸⁸ Див.: Колодний А.М. Висновки – міркування по слідах міжнародної науково-практичної конференції “Релігійний компонент у світській освіті і вихованні” // Мораль. Релігія. Освіта. 36 наук. статей. – Київ, 2005. – С. 361.

¹⁸⁹ Див.: Правові основи свободи совісті, релігії та релігійних організацій. – К., 2002, - С. 18 – 19.

Слід також нагадати, що питання про можливість релігійної освіти в державних школах неодноразово розглядалось Комітетом з прав людини ООН, який рекомендував вивчення в державних школах загальної історії релігії, етики. Однак ці предмети мають подаватися нейтрально й об'єктивно.

До речі, в Рекомендаціях ПАРС (1999 рік) звертається увага на те, “що релігійні настанови в державній школі не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігію, як сутнісну складову історії та філософії людства”¹⁹⁰. Світська держава не повинна накидати своїм громадянам, їхнім дітям жодних релігійних зобов'язань, а має сприяти знанням про різні конфесії, формувати принципи толерантності.

Основна мета освітньої виховання індивіда, орієнтованого не на життєве задоволення матеріальних потреб, а особистості - морально стійкої, здатної самостійно мислити і діяти. Зрозуміло, що не можна в досягненні цієї мети відмовлятися від досвіду релігійних організацій у справі морального виховання людей.

І тут, нагадаю ще раз, слід чітко розрізняти мету, підходи до організації такого роду освіти і виховання: а) *донесення до школярів, студентів знань* про релігію, про релігійну культуру, в першу чергу християнського вияву, використовуючи можливості державної школи через систему обов'язкових курсів “Етики”, історії, релігієзнавства, або факультативних занять. Проти цього не заперечують у принципі й батьки, й окремі релігійні організації; б) *релігійна освіта і виховання* – це проблемне поле діяльності лише релігійних організацій. Держава не повинна займатися цією справою. *По-перше*, дана проблема має вирішуватись через *систему духовних навчальних закладів і недільних шкіл*. Можливості релігійних спільнот в цьому аспекті – значні. Сьогодні в Україні функціонує майже 180 духовних навчальних закладів і понад 12 тисяч недільних шкіл. Варто лише ефективно використати ці можливості. На жаль, чимало недільних шкіл фігурують лише у звітах.

По-друге, проблема релігійної освіти і виховання може бути повноцінно вирішена через систему загальноосвітніх початкових закладів, засновниками яких мають бути релігійні організації. Соціологічні заміри цієї проблеми свідчать, що загалом 60 відсотків опитаних батьків схиляються до того, щоб їхні діти навчалися в таких школах. Лише 20 відсотків відкидають цей варіант. Такі школи вписуються в правове поле держави (*коли вони будуть узаконені*). Вони не порушують право батьків на вибір форми релігійного навчання і виховання своїх дітей.

Практика функціонування таких шкіл у ряді регіонів України (на приватній основі) засвідчує доцільність такої форми гармонійного поєднання загальноосвітнього і релігійного компонентів освіти й виховання. Вони довели свою ефективність.

Однак ця ідея має одержати юридичне оформлення, через закон, постанову уряду, постанову Міністерства освіти і науки, зокрема, в порядку експерименту. Тим більше, що, скажімо, такий важливий документ ООН як “Міжнародний Пакт про економічні, соціальні й культурні права”, який цінний і для України з 1976 року, в статті 13(3) встановлює, що “Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запровадженні державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог до освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань. По суті, йдеться про школи загальноосвітнього типу, засновниками яких можуть бути релігійні організації”¹⁹¹. Останні повинні мати право на заснування таких шкіл. Закон про освіту в принципі не містить норм, які б забороняли це. Однак і дозвільна норма відсутня.

Для таких шкіл, по-перше, має бути розроблений державний стандарт загальноосвітнього компонента освіти, а релігійними організаціями – віроповідна їй складова. Має бути сформована чітка програма діяльності таких шкіл, механізм документального оформлення їх діяльності, визнання, акредитації й ліцензування такого роду навчальних закладів.

Потребує чіткого опрацювання система державного, конфесійного фінансування таких шкіл, матеріальної підтримки з боку батьків, через систему добровільного податку, або через спеціальний фонд. Це – дуже важливе і надто складне питання.

Це – складний комплекс проблем, вирішення яких потребує не лише законодавчого оформлення, а й матеріально-фінансового, кадрового забезпечення.

Проте його розв'язання значною мірою зніме проблему релігійного навчання й виховання підростаючого покоління. Але, наголосимо це раз, це передовсім справа релігійних організацій і віруючих батьків, за бажанням яких і створюються такі школи. Держава має законодавчо і матеріально-фінансово сприяти цьому. Досвід і базу для реалізації цього завдання релігійні організації мають. Є багатий і міжнародний досвід організації таких шкіл. Вважаємо, що означена проблема уже перезріла у своїй

¹⁹⁰ Див.: Правові основи свободи совісті, релігії та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 47.

¹⁹¹ Див.: Правові основи свободи совісті, релігії та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 16.

необхідності. Її слід виводити з площини дискусії в площину практики. Для нашої держави, яка прагне стати членом ЄС, варто взяти до уваги принцип “свободи створення освітніх закладів при дотриманні демократичних засад”, задекларований в Конституції Європейського Союзу (ст. 11.-74. Право на освіту).

І не від школи “батьки мають вимагати відповідного релігійного виховання їхніх дітей” (як це записано в рекомендаціях Круглого столу “Релігійна освіта в Україні” (від 16.09.2005 року – Центр Разумкова)¹⁹², а від своїх релігійних організацій. В школі діти мають одержувати наукові знання, а не ази релігійного чи атеїстичного світогляду. Разом з тим виховання, освіта будь-якого типу повинні бути сконцентровані на розвитку у підростаючого покоління незалежного мислення, критичної оцінки, дотримуванні високого морального рівня, толерантності у взаємовідносинах, спілкуванні людей.

*Л. Коваленко**

До проблем релігійної освіти в світській державі.

Предметом дослідження у цій статті є можливість організації релігійної освіти в Україні як світській державі. Під поняття релігійна освіта в даній статті підпадають ті форми освіти всіх рівнів, які організовані органами державної влади чи релігійними організаціями з метою забезпечення права особи навчатися релігії. Зокрема – навчання релігії у школі й поза школою (катехизація, християнська етика, недільні школи) та школи, створені або патронані релігійними організаціями. Це питання розглядається у статті в перспективі конституційних постулатів про відокремлення держави і релігійних організацій та світськість освіти в Україні. Аналіз зроблено на підставі деяких норм міжнародного права, чинного українського законодавства та документів Католицької Церкви.

Насамперед треба визначити підставу права на релігійну освіту. По-перше, це релігійна свобода особи, що базується на притаманній кожній людині гідності. Вона об'єднує свободу совісті, світогляду, віровизнання та теїстичних, атеїстичних та антитеїстичних переконань. По-друге, це право кожного на розвиток особистості та на освіту. По-третє, це право батьків виховувати і навчати дітей відповідно до власних переконань.

Не менш важливим джерелом розуміння необхідності гарантій релігійного навчання повинна слугувати саме така концепція прав людини, яка визначає їх властивими і невід'ємними для кожної людини¹⁹³. Завдання держави у такій концепції чітко і стисло окреслене – якомога повніше забезпечувати реалізацію прав людини, узгоджуючи інтереси різних осіб для спільного добра.

Додатковою засадою більш повної реалізації права на релігійну освіту є субсидіарний (підтримуючий, допоміжний) характер органів державної влади стосовно інших суб'єктів суспільного діалогу, передовсім – сім'ї.

Саме з таких основних засад виникає обов'язок держави забезпечувати кожному можливість реалізації права на релігійну освіту. В ґраті суб'єктів цього права: батьків, релігійних організацій – першість належить індивідові як суб'єктові права.

Релігійна освіта, тобто можливість вільно навчати та навчатися вибраної релігії, становить невід'ємний елемент права на свободу совісті. Світськість держави у сфері освіти можна трактувати позитивно, у сенсі: розмежування, тобто автономії державної та релігійної сфер; пріоритетності права відповідних органів державної влади забезпечувати організацію публічної освіти громадян; а також співпраці різних суб'єктів суспільних відносин для досягнення спільного блага. Світськість освіти можна розуміти також негативно, у сенсі заперечення права людини на альтернативний характер виховання і навчання, панування та формування єдиного світського світогляду. В останньому випадку реальною є небезпека збереження монополії держави на освіту та домінування державних інтересів над правами особи, приватизації релігійних вартостей, витіснення їх із суспільного діалогу.

У ст. 18 *Загальної Декларації прав людини* (ООН, 1948) говориться про те, що “кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії; це право передбачає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно або приватним чином в ученні, богослужінні та здійсненні релігійних і ритуальних обрядів”. Аналіз оригінального тексту Декларації виявляє дещо звужене трактування офіційним українським

¹⁹² Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. – № 8. – С. 2.

* *Заступник директора Інституту релігії та суспільства УКУ, доктор права.*

¹⁹³ The New Dictionary of Catholic Social Thought / Ed. J. A. Dweyer. – Collegiville, Minnesota, 1994. (Далі – *New Dictionary*). – Р. 455-470; P. Sieghart. The International Law of Human Rights. – Oxford, 1983. 5. *New Dictionary*, див. прим. 5. – Р. 927-929.